

Berzsényi Dániel

Környezetbiztonság

A 21. század biztonsági kihívásainak sorában a környezet, az embereket körülvevő természetes és mesterséges közeg fenntartása, védelme és gazdaságos használata a biztonság hagyományos katonai dimenzióitól távol eső, mégis izgalmas, komplex megközelítést igénylő feladattá vált. Jelen tanulmány a környezetbiztonság fogalmával és a nemzetközi biztonságpolitikai diskurzusban elfoglalt helyével ismerteti meg az olvasót, reflektálva arra a szerepre is, amelyet a természeti erőforrások játszanak napjaink konfliktusainak hátterében.

A környezet és a biztonság fogalma

Annak érdekében, hogy megértsük, mit jelent a környezetbiztonság a 21. században, érdemes röviden áttekinteni a *környezet* és a *biztonság* fogalmának különféle értelmezését és definícióit. A *környezet* általánosságban nem más, mint a bennünket körülvevő életér, amelyet a Magyar Értelmező Kéziszótár az alábbiak szerint definiál: „a valakit, valamit körülvevő tárgyak összessége, vagy az élőlény életfeltételeit megszabó külső tényezők összessége.” Ugyanakkor Földi László és Hankó Márta a környezetbiztonságról szóló cikkében további tudományos megfogalmazást is ismertet: „Az ember környezete a bennünket körülvevő világnak az a része, amelyben él és tevékenységét kifejti. Ez a környezet térbeli kiterjedését tekintve gyakorlatilag azonos az élővilág életterével, a bioszférával, amely a földkéregnek (litoszféra), a vizeknek (hidroszféra) és a légkörnek (atmoszféra) azt a részét foglalja magában, amelyet az élő szervezetek benépesítenek.”¹ A biztonságpolitikával hosszabb ideje foglalkozó olvasó számára nem jelent újdonságot a *biztonság* szó latin eredete, amely a „*securitas*”, illetve „*securus*” jelentésének felel meg. E két szót a „*sine*” (nélkül) és a „*cura*” (félelem, gond) szavakból képezik, ami alapján az van biztonságban, aki nincs félelemben és nem érez fenyegetettséget. Jól érzékelhető, hogy a *biztonság* meglehetősen szubjektív fogalom, amely az egyének, társadalmi csoportok, államok és a nemzetközi rendszer más szereplőinek sajátos érzékelésén alapul, ennél fogva pedig eltérő jelentésekkel bír. Az egyébként is nehezen definiálható fogalom meghatározását tovább bonyolítja, hogy a 21. században teljesen átalakult jelentéstartalommal bír a hidegháborús, vagy az azt megelőző időkhöz képest. Az újfajta (*emerging*) biztonsági kihívások és fenyegetések következtében a *biztonság* fogalma átalakult, illetve napjainkban is folyamatosan változik. A klasszikus értelemben vett külpolitikai és katonai dimenzióra kiterjedő értelmezés már a múlté, egyre nagyobb teret kap a gazdasági biztonság, a kiberbiztonság, vagy épp a környezetbiztonság. A *biztonság* meghatározásánál maradván, a legáltalánosabb definíció az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi és Kulturális Szervezete (UNESCO) által kiadott társadalomtudományi szótárban található: „A biztonság a fizikai veszély hiányát,

¹ Hankó Márta – Földi László: Életterünk környezetbiztonsági kérdései. *Hadmérnök*, 4. évf., 2009/4. 24–38.

vagy az e veszéllyel szembeni védelmet jelenti.” A nemzetközi kapcsolatok elismert szakértője, Barry Buzan meghatározása szerint „... a biztonság a túlélés és a fennmaradás lehetősége és képessége a létet fenyegető veszélyekkel szemben.” Egy 1985-ben megjelent német Biztonságpolitikai Szótár pedig többek között az alábbi definíciót rögzíti: „A biztonság olyan állapot, amelyben az egyéneket, csoportokat és az államokat komoly veszélyek nem fenyegetik, illetve azoktól védettnek érzik magukat, vagy – pozitívan kifejezve – amelyben biztosak, hogy jövőjüket saját elképzeléseik szerint alakíthatják.”

A környezetbiztonság

A biztonság komplex fogalmát a fenntartható fejlődés jegyében a környezet és a természet védelmével párosítva jutunk el a *környezetbiztonság* értelmezéséhez, amely egyfelől tartalmazza „a környezeti ártalmak általános fokát, a katasztrófa-, vízrajzi, meteorológiai, közegészség- és járványügyi helyzetet, illetve a védekező mechanizmusok, preventív rendszerek meglétét és állapotát.” Másfelől jelentheti a környezeti elemekkel történő célszerű gazdálkodást és azok biztonságos kezelését. A környezetbiztonság térbeli dimenziói megegyeznek az élővilág életterével, vagyis a földkéreg, a légkör és a vizek élő szervezetek által benépesített részével. Földi László és Halász László a környezet legfontosabb elemeit – a tagolás további lehetőségeit jelezve – az alábbiak szerint csoportosította:

- a *föld*, amelynek részei: alapkőzet, ásványvagyon, barlangok, termőföldek, talaj, domborzat;
- a *víz*: a felszín alatti és felszíni vizek;
- a *levegő*: beleértve az alsó és felső légkört;
- az *élővilág*, amelynek részei: a növényvilágon belül az erdők, gyepek, nádasok, mezőgazdasági növények, az állatvilágon belül a vadon élő védett és nem védett állatok, a háziállatok, továbbá a mikroorganizmusok;
- a *táj*: védett természetes táj, illetve nem védett kultúrtáj;
- a *települési környezet*: lakóterületek, ipartelepek, mezőgazdasági települések, közlekedési útvonalak.

A *környezetbiztonság* a biztonsághoz hasonló komplex fogalom, amely elsősorban a környezet elemeinek (víz, levegő, talaj) biztonságos használatát és szennyezésektől történő védelmét, valamint a környezeti elemek elérhetőségét és gazdaságos használatát foglalja magában. A nyersanyag-, élelmiszer- és energiabiztonsággal szoros összefüggésben levő környezetbiztonságot az Európai Közösség az alábbiak szerint határozta meg: „A környezeti biztonság az Európai Közösség azon képességét jelenti, hogy a környezeti erőforrások szűkössége és a környezeti károsodás elkerülésével képes fejlődését biztosítani.” Egy, a Városépítési Tervező Iroda (VÁTI) által 2005-ben készített jelentés gyakorlatias megközelítése alapján „a környezetbiztonság fogalma integrálja azokat a valószínűsíthető káreseményeket, és az ezek ellen tett intézkedéseket, amelyek egyrészt a váratlan és szélsőséges természeti folyamatok következményeiként veszélyesek a környezetre, másrészt az emberi gondatlanságból bekövetkező veszélyes anyagokkal okozott balesetek és természeti katasztrófák révén okoznak környezeti krízishelyzeteket.”²

2 Földi László – Halász László: *Környezetbiztonság*. Kiskönyvtár a biztonságról. CompLex Kiadó, Budapest, 2009.

Környezetbiztonság a nemzetközi szervezetek napirendjén

Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete – NATO

Bár a környezetbiztonság a bipoláris világ megszűnését követően, a biztonság fogalmának kibővülésekor került előtérbe, valójában több szervezetben is évtizedek óta foglalkoznak valamilyen mértékben a környezeti biztonsághoz kapcsolódó kérdésekkel. Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete már 1969-ben felismerte, hogy a környezeti kihívásokat nem lehet figyelmen kívül hagyni. A környezetbiztonsági problémák kezelésére megalakult a Modern Társadalmi Kihívások Bizottsága (*Committee on the Challenges of Modern Society – CCMS*), amelyen keresztül a tagállamok környezeti és életminőségi problémáikra különböző kezdeményezések révén, kooperatív formában kereshettek megoldásokat. A bizottság irányításával tervek készültek a környezetszennyezés különböző formáinak, a zaj és urbanizáció által generált problémáknak, az energia- és egészségügyi gondoknak a környezettel összefüggő és a biztonságra kihatást gyakorló területein. A bizottság egyedülálló fórumként szolgál a NATO és partnerországai számára, hogy megosszák egymással a környezeti biztonsághoz kapcsolódó tudományos, műszaki és politikai vonatkozású ismereteiket. A tapasztalatcsere önkéntes részvétellel, elsősorban nemzeti szinten finanszírozott tanulmányokban, projektmunkákban, szakmai műhelyekben és szemináriumokban nyilvánul meg, amelyeket a NATO költségvetéséből finanszírozott ösztöndíjak egészítenek ki annak érdekében, hogy szakértők is részt vehessenek a CCMS munkájában. A CCMS évente kétszer tart plenáris ülést, míg a partnerországokkal évente egyszer rendeznek közös találkozót. Napjainkban a CCMS keretein belül zajló tevékenység a NATO Tudomány a Békéért és Biztonságért Programjának (*Science for Peace and Security – SPS*) részét képezi. A CCMS tanulmányok, projektek és tematikus műhelyek az SPS Nemzeti Támogatású Tevékenységei (*Nationally Funded Activities – NFA*) között kaptak helyet. A NATO legfrissebb stratégiai dokumentumai – a 2010-es Stratégiai Koncepció (*Strategic Concept*), valamint a 2011-es Partnerkapcsolatok Stratégiai Célkitűzései (*Strategic Objectives of NATO's Partner Relations*) – kölcsönösen előnyös együttműködést és nemzetközi erőfeszítéseket szorgalmaznak többek között a környezetbiztonság terén jelentkező kihívásokhoz kapcsolódóan. Kiemelt figyelmet kívánnak fordítani azokra az egészségügyi kockázatokat, éghajlatváltozást, vízhiányt és növekvő energiaigényt magukban foglaló biztonsági kérdésekre, amelyek képesek jelentősen befolyásolni a NATO tervezési tevékenységét és műveleteit. Erősíteni kívánják továbbá az együttműködést a természeti katasztrófák előrejelzése és megelőzése, valamint a katonai tevékenységekhez kapcsolódó környezeti kérdések terén.³

Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet – EBESZ

1975-ben 35 ország írta alá az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ/EBESZ) záróokmányát Helsinkiben, amely alapvetően a nemzetközi biztonság és az átlamközi kapcsolatok kérdéseivel foglalkozott. Az Alapokmányban megfogalmazott ajánlások három kosara közül a második kosár tartalmazta az államok gazdasági, tudományos,

³ *SPS Priorities*. NATO, 2012. 06. 11. (2013. 07. 20.)

technológiai és környezetvédelmi együttműködését. A fórum 1992-es állandó intézményre alakulása óta második dimenzióként is ismert a szervezet gazdasági és környezeti kérdésekre koncentrálnak tevékenysége. 1997 novemberében az EBESZ Titkárságán belül önálló pozíciót hoztak létre a szervezet gazdasági és környezeti tevékenységének koordinálására. Az EBESZ főtitkárnak közvetlen irányítása alatt álló koordinátor munkáját 18 fős apparátus segíti (*Office of the Co-ordinator of OSCE Economic and Environmental Activities – OCEEA*), fő feladatuk pedig a biztonság és stabilitás erősítése a gazdasági és környezeti ügyek terén folytatott nemzetközi együttműködések előmozdítása révén. A koordinátori iroda a szervezet műveleteiben dolgozókkal folytatott szoros együttműködés által segíti azonosítani, felügyelni és semlegesíteni a gazdasági és környezeti veszélyeket és kihívásokat. 2003-ban került elfogadásra az EBESZ Gazdasági és Környezeti Dimenziójának Stratégiai Dokumentuma, amelyben a szervezet tagjai a gazdaság és jó kormányzás mellett, a fenntartható fejlődés és a környezetvédelem terén is elkötelezték magukat a biztonságot és stabilitást veszélyeztető kihívások elleni küzdelemben. Az EBESZ fenntartható fejlődéshez és környezethez kapcsolódó tevékenysége az alábbi területekre terjed ki:

- *Vízgazdálkodás*: az EBESZ szoros együttműködésben dolgozik a határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelméről és használatáról szóló egyezményt felügyelő ENSZ-titkársággal, hogy elősegítse a határokon átnyúló vízgazdálkodási együttműködést, megkönnyítse a jogi és intézményi keretek fejlesztését, és támogassa az adatok gyűjtését és ellenőrzését. Az EBESZ tevékenysége kiterjed a Közép-Ázsiában, a Dél-Kaukázusban, Kelet-Európában és Délkelet-Európában található vízgyűjtő területekre egyaránt.
- *Éghajlatváltozás*: az EBESZ támogatja olyan forgatókönyvek kidolgozását, amelyek megmutatják az éghajlatváltozásnak a biztonságra gyakorolt következményeit az egyes EBESZ-régiókban. A tanulmányokban felméri az éghajlatváltozás természeti erőforrásokra, valamint az energia és élelmiszer hozzáférhetőségére gyakorolt hatásait, továbbá a biztonságra gyakorolt utóhatásokat 2050-ig.
- *Veszélyes hulladékok*: nemzetközi szervezeteken átívelő kezdeményezés keretében a határörök és vámhivatalnokok kapacitásbővítésére fordítanak jelentős figyelmet a veszélyes hulladékok illegális kereskedelmének azonosítása érdekében. Az eredetileg Kelet-Európában indult kezdeményezés más régiókra történő kiterjesztése folyamatban van.
- *Civil társadalom*: 10 országban több mint 30 központ segíti a környezettel kapcsolatos párbeszéd előmozdítását az országok között és azokon belül egyaránt. A szervezet célja egy jól informált és erőteljes civil társadalom kialakulása, amely képes részt venni a környezettel kapcsolatos döntéshozatalban. Ennek érdekében az EBESZ gazdasági és környezeti koordinátorának irodája ösztöndíjprogramot működtet, amelyből a környezet és a biztonság kapcsolatának megértésén dolgozó civil szervezeteket támogat.
- *Párbeszéd az energiabiztonságról*: a tagállamok legjobb gyakorlatait és az energia hatékony, fenntartható és átlátható felhasználásának tapasztalatait megosztó kezdeményezés a Bécsi Energiaklub (*Vienna Energy Club – VEC*) aktív tagjainak részvételével valósul meg.⁴

4 *Economic and Environmental Dimension (Factsheet)*. OSCE, 2012. 02. 20. (2013. 07. 20.)

Európai Unió – EU

Az Európai Közösséget (EK) az 1950-es években létrehozó alapító szerződések nem foglalkoztak környezeti ügyekkel. 1972-ben Párizsban döntöttek arról, hogy a környezeti kérdéseknek közösségi szinten is meg kell jelenniük. Ezt követően készült el az első Környezeti Akcióprogram (*Environmental Action Programme – 1973–1976*), amely meghatározta a közösség környezeti politikájának alapelveit és célkitűzéseit, valamint a megvalósulásához szükséges lépéseket. A közösségi lépésekkel részletesebben foglalkozó második Akcióprogramot 1983-ban követte a harmadik, amely a környezeti kérdések közösségi politikákba való integrációjára vonatkozó koncepciókat, közösségi környezetvédelmi prioritásokat és egy, a környezetszennyezés ellenőrzése helyett a megelőzésre hangsúlyt fektető globális stratégiát is tartalmazott. Az első olyan EK-szerződés, amely a környezet védelmére vonatkozó kitételeket tartalmaz, az 1987-es Egységes Európai Okmány, amelyet még abban az évben a negyedik Környezeti Akcióprogram követett. A program célul tűzte ki, hogy a környezet védelme a gazdasági és szociális közösségi politikák elemi részévé váljon. A program alapján indulhattak el olyan környezeti kutatások, mint a Tudomány és Technológia a Környezetvédelemért (*Science and Technology for Environmental Protection – STEP*), vagy az Éghajlat és Természeti Veszélyek Európai Programja (*European Programme on Climatology and Natural Hazards – EPOCH*). A környezetvédelem ügyét az Európai Uniót létrehozó maastrichti szerződés (1992) tette a többi európai politikával egyenértékűvé, majd az ötödik Környezeti Akcióprogram (1993–2000) az EU környezeti politikájának stratégiájává tette a fenntartható fejlődést. A három részből álló program bemutatta a környezet állapotát és a növekvő veszélyeket az EU országaiban, összegezte a nemzetközi szinten felmerülő veszélyeket és ökológiai problémákat, továbbá megvizsgálta a prioritások közötti választáshoz és költségekhez kapcsolódó kérdéseket. Az 1999-es amszterdami szerződés teremtette meg az EU környezetvédelmi politikájához és fenntartható fejlődéséhez kapcsolódó jogi alapokat, amelyet a 2001–2010 közötti időszakra szóló hatodik Környezeti Akcióprogram követett *A mi jövőnk, a mi választásunk* címmel. A program részletesen foglalkozott a fenntartható fejlődés környezeti komponensével és egy új szemléletet is bevezetett az Integrált Termékpolitika (*Integrated Product Policy – IPP*) formájában, amelynek célja a környezetkárosító termékek csökkentése az organikus termékek fejlesztésével párhuzamosan. Az Európai Unió Tanácsa 2001-ben fogadta el az Európai Unió fenntartható fejlődésről szóló stratégiáját (*Sustainable Development Strategy of the European Union*), amelyet 2005-ös felülvizsgálatát követően 2006-ban megújítottak és az alábbi célkitűzéseket rögzítették:

- *környezetvédelem*: a Föld kapacitásának védelme az élővilág diverzitásának fenntartásával, a bolygó természetierőforrás-határainak tiszteletben tartása és a magas szintű környezetvédelem biztosítása, a környezetszennyezés megelőzése és csökkentése, a fenntartható termelés és fogyasztás elősegítése annak érdekében, hogy a gazdasági növekedés és környezetrombolás közti kapcsolat megszűnjön;
- *társadalmi méltányosság és kohézió*: egy demokratikus, összetartó, biztonságos, egészséges és igazságos társadalom létrejöttének elősegítése, amely tiszteletben tartja az alapvető jogokat és a kulturális sokszínűséget, így biztosítva az egyenlő feltételeket, és küzd a diszkrimináció minden formája ellen;

- *gazdasági virágzás*: egy virágzó, innovatív, tudásban gazdag, versenyképes és ökológiailag hatékony gazdaság létrejöttének előmozdítása, amely magas életszínvonalat biztosít a teljes és magas szintű foglalkoztatás révén az EU-ban;
- *megfelelés a nemzetközi kötelezettségeknek*: a demokratikus intézmények létrejöttének támogatása és stabilitásuk védelme az egész világon a békét, a biztonságot és a szabadságot alapul véve. A fenntartható fejlődés világméretű aktív támogatása és annak biztosítása, hogy az Európai Unió belső és külső politikái összeegyeztethetők maradjanak a globális fenntartható fejlődéssel és a szervezet nemzetközi kötelezettségeivel.⁵

A 2009-ben hatályba lépett lisszaboni szerződés értelmében a fenntartható fejlődés alapja a magas szintű környezetvédelem, amelyért az EU és a tagállamok egyaránt felelősek. Az EU környezeti politikájának alakításában és végrehajtásában számos testület és szervezeti egység vesz részt, melyek közül a teljesség igénye nélkül a legfontosabbakat soroljuk fel: Az Európai Bizottság Környezetvédelmi Főigazgatósága (*Directorate General Environment with the European Commission*), az EU Tanácsának részeként működő Környezetvédelmi Tanács (*Environment Council*), a Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Fogyasztóvédelmi Bizottság (*Committee on the Environment, Public Health and Consumer Policy*), a Gazdasági és Szociális Bizottság (*Economic and Social Committee*), a Régiók Bizottsága (*Committee of the Regions*) és az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (*European Environment Agency*).

Az Egyesült Nemzetek Szervezete – ENSZ

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Környezetvédelmi Programját (*United Nations Environmental Program – UNEP*) 1972-ben Stockholmban alapították, célja az ENSZ környezettel összefüggő tevékenységének koordinálása, valamint a fejlődő országok környezetvédelmet előtérbe helyező gazdaságpolitikájának kialakításában és a fenntartható fejlődés előmozdításában való segédkezés. Az UNEP felelősségi területe az alábbi tevékenységekre terjed ki:

- nemzetközi együttműködés elősegítése a környezetvédelem terén és ennek megfelelő politikai ajánlások megfogalmazása;
- a globális környezet állapotának megfigyelése, környezeti információk gyűjtése és terjesztése;
- a környezettudatosság növelése a kormányzati politikák, a privát szektor és a civil társadalom körében egyaránt;
- elősegíteni az ENSZ környezethez kapcsolódó tevékenységének koordinációját és biztosítani a környezetvédelmi szempontok érvényesülését;
- regionális környezet-fenntarthatósági programok fejlesztése;
- felkérés esetén a fejlődő államok és átalakuló gazdaságok környezetvédelmi minisztériumainak és más környezetvédelmi hatóságainak segítése, környezetvédelmi politikák kialakítása és implementálása;

⁵ *Renewed EU Sustainable Development Strategy*. Council of the European Union, Brüsszel, 2006. 06. 09. (2013. 07. 20.)

- állami szintű környezetvédelmi kapacitásbővítés és technológiai támogatás nyújtása;
- a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlesztése, valamint a környezetvédelmi koncepciók és eszközök fejlesztéséhez és használatához kapcsolódó szakértői tanácsadás.⁶

Az UNEP-nek köszönhetően az elmúlt évtizedekben számos környezetvédelmi konferencia és egyezmény valósult meg, amelyek között található a veszélyeztetett fajok megőrzésére, a veszélyes hulladékok ellenőrzésére és az ózonréteg vékonyodásának visszafordítására irányuló törekvéseket egyaránt. Az egyik legsikeresebb, egyben legismertebb egyezmény az 1987-es Montreali Protokoll, amely az ózonréteg védelméről szóló bécsi egyezményhez kapcsolódva az ózonréteget csökkentő vegyi anyagok kibocsátásának visszaszorítását tűzte ki célul. Ugyanebben az évben jelent meg az ENSZ Közös jövőnk (*Our Common Future*) című jelentése, amely a fenntartható fejlődést az alábbiak szerint definiálta: „a fejlődés azon formája, amely a jelen szükségleteinek kielégítése mellett nem veszélyezteti a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésében.” A fenntartható fejlődés három pillére, a környezet – gazdaság – társadalom egymással összefügg, a döntéseknél pedig egyiket sem lehet figyelmen kívül hagyni. 1992-ben Rio de Janeiro adott otthont az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferenciájának (*UN Conference on Environment and Development – the Earth Summit*), ahol a fenntartható fejlődésre vonatkozó dokumentumokat (Agenda 21, Riói nyilatkozat) fogadtak el, valamint megnyitották aláírásra a biológiai sokféleségről szóló egyezményt és az éghajlat-változási keretegyezményt. Az ezredfordulóra a népesség létszáma elérte a hatmilliárdot, a szakértők pedig közelgő vízhiányra, összeomló halászatra, csökkenő biodiverzitásra figyelmeztettek, miközben a globális éghajlatváltozás széles körben elfogadott tényvé vált. 2000-ben, az UNEP által Malmöben megrendezett, miniszteri szintű Globális Környezetvédelmi Fórum résztvevői deklarálták, hogy a földi létet biztosító környezet és természeti erőforrások állapotának romlása tovább folytatódott, a kötelezettségvállalások és a tényleges akciók között jelentkező eltérés pedig aggasztó méreteket öltött. Ekkor születtek meg a *Millenniumi Fejlesztési Célok* (*Millennium Development Goals – MDG*), amelyeknek 2015-ig tartó megvalósítása mellett 189 ország kötelezte el magát:

- véget vetnek a súlyos szegénységnek és éhínségnek: a napi egy dollárnál kevesebből élők és az éhínségtől szenvedők arányát felére csökkentik;
- megvalósítják a mindenkire kiterjedő alapfokú oktatást: nemtől függetlenül biztosítják mindenki számára az általános iskola befejezését;
- előmozdítják a nemek közötti egyenlőséget és segítik a nők felemelkedését: kiküszöbölik a nemek közötti beiskolázási különbségeket;
- csökkentik a gyermekhalandóságot: az öt év alatti gyermekhalandóságot kétharmadával csökkentik;
- javítják az anyai egészségügyet: a gyermekágyi halandóság arányát háromnegyeddével csökkentik;
- küzdenek a betegségek ellen: megállítják és visszafordítják a HIV/AIDS, a malária és más súlyos betegségek terjedését;
- biztosítják a környezeti fenntarthatóságot: a fenntartható fejlődés elveit beépítik a nemzeti politikákba, visszafordítják a környezeti erőforrások csökkenését, felére

6 Magyar ENSZ Társaság: *Millenniumi fejlesztési célok*. Kiadta az ENSZ Tájékoztatási Főosztálya, New York, 2002.

csökkentik azok számát, akik nem jutnak egészséges ivóvízhez, és 2020-ig jelentősen javítják mintegy 100 millió nyomornegyedben lakó ember életkörülményeit;

- a fejlesztés érdekében globális partnerséget építenek ki: továbbfejlesztik a nyílt kereskedelmi és pénzügyi rendszert, foglalkoznak a kevésbé fejlett országok sajátos szükségleteivel (kvótamentesség, adósság elengedése stb.), tisztességes és termékeny munkát biztosítanak a fiatalok számára, elérhetővé és megfizethetővé teszik az alapvető gyógyszereket a fejlődő országokban, hozzáférhetővé teszik az új technológiák – különösen az információs és kommunikációs technológiák – előnyeit;

Az UNEP tevékenységének öt fő prioritása: környezeti értékelés és korai előrejelzés, politikai eszközök fejlesztése, koordináció erősítése környezetvédelmi egyezményekkel, technológia transzfer, Afrika támogatása.⁷

Környezetvédelmi és Biztonsági Kezdeményezés – ENVSEC⁸

Az egyes államok és közösségek felismerték, hogy a környezet és a természeti erőforrások védelmében tett közös erőfeszítések bizalomépítő hatása révén a környezeti kérdések terén folytatott kooperáció fontos eszközként szolgálhat a konfliktusok megelőzésében és a béke elmélyítésében. E felismerés nyomán hívták életre 2003-ban a Környezetvédelmi és Biztonsági Kezdeményezést (*Environment and Security Initiative – ENVSEC*), amely hat nemzetközi szervezet partnerségén alapul. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ), a Közép- és Kelet-Európai Regionális Környezetvédelmi Központ (*Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe – REC*), az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (*United Nations Development Programme – UNDP*), az Egyesült Nemzetek Európai Gazdasági Bizottsága (*United Nations Economic Commission for Europe – UNECE*), az Egyesült Nemzetek Környezetvédelmi Programja (*United Nations Environment Programme – UNEP*), valamint társult partnerként az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) által létrehozott együttműködési platform a speciális, egymást kiegészítő mandátumokkal és szaktudással kíván integrált válaszokat adni a környezeti és biztonsági kihívásokra. Az ENVSEC küldetése nem más, mint a környezeti és biztonsági kihívások csökkentéséhez való hozzájárulás az államok közötti és államokon belüli kooperáció erősítésével, különösen négy régióban: Közép-Ázsiában, Kelet-Európában, a Dél-Kaukázusban és Délkelet-Európában. A kezdeményezés segít a kormányok és közösségek számára megtalálni a közös megoldásokat, amelyek eléréséhez közös projekteket is fejlesztenek. Elősegítik a határokon átnyúló párbeszédet és együttműködést a politikai szereplők, a környezetvédelmi szakértők és a civil társadalom között, amelybe nemzeti minisztériumok és ügynökségek szakembereit is bevonják csakúgy, mint a nem kormányzati szervezeteket és kutatóintézeteket. Az együttműködési platform által alkalmazott megközelítés négy fő lépése:

- a környezetvédelmi és biztonsági kockázatok mélyreható felmérése és azoknak a problémáknak a feltérképezése, azonosítása, amelyek környezeti erőforrások feletti feszültségeket generálhatnak;

⁷ *Organization Profile*. UNEP. (2013. 07. 21.)

⁸ *Environment and Security Initiative – Leaflet*. ENVSEC. (2013. 07. 22.)

- az emberek, főként a politikusok figyelmének felkeltése, a tudatosság és részvétel erősítése, a problémák megismertetése és politikai támogatás elnyerése;
- megfelelő regionális programok és projektek kidolgozása, a környezetvédelmi és biztonsági kockázatok közös kezelése;
- a konkrét akciók támogatása regionális és nemzeti szinten, specifikus megoldások kivitelezése a biztonságos környezet és fenntartható fejlődés érdekében, pénzügyi támogatás és technikai szaktudás mozgósítása.

A főként Ausztria, Kanada, Finnország és Svédország anyagi támogatásával működő ENVSEC tevékenységének négy fő területe a természeti erőforrások, a veszélyes anyagok, a klímaváltozás, valamint az információ és részvétel.

A természeti erőforrások és biztonsági kockázatok kezelése. Az erőforrások és az azokhoz történő hozzáférés a konfliktusok egyik legfőbb kiváltó oka. Mindegy, hogy a természet erőforrásainak hiánya, bősége vagy éppen eróziója okán, de az erőforrások feletti ellenőrzésért folyó verseny konfliktust generál. Minden emberi közösség függ az erőforrásoktól, a politikai és gazdasági környezetnek pedig fontos szerepe van abban, hogy konfliktus vagy megoldást kereső együttműködés alakul ki az érintett felek között. Az ENVSEC tevékenysége az együttműködési lehetőségekre fókuszál, többek között olyan sikeres projektek útján, mint a régiókat átszelő folyami gátak biztonsága, a határon átnyúló vízügyi egyezmények és a határokhöz közeli területek védelme. További projektek foglalkoznak az éghajlatváltozás hatásaihoz kapcsolódó rugalmasság növelésével, alternatív energiaforrások elterjesztésével, illetve az erdők megőrzésére szolgáló területek kijelölésével.

A veszélyes anyagok és hulladékok. Az ipari tevékenység és a szemétermelés elkerülhetetlenül veszélyezteti a környezetet, s fokozott aggodalommal tölti el a szomszédos országokat, ha a szennyező tevékenység határ menti területeken zajlik. Az ENVSEC által lefedett régiók természeti erőforrásokban gazdagok, a kiaknázásuk évtizedek óta tart, a bányászati és ipari hulladékok ártalmatlanítása pedig gyakran nem megfelelő módon történik. A legtöbb esetben helytelen tervezési és üzemeltetési gyakorlatok találkoznak alkalmatlan szabályozási keretekkel. A helyzet szemléltetésére alkalmas, ám negatív példa a közép-ázsiai uránipar, ahol a radioaktív hulladékok elhelyezésére szolgáló telephelyek nincsenek megfelelően karbantartva, ami a térségben tapasztalható szeizmikus tevékenységgel együtt fokozott veszélyt jelent a régió nagy részét kiszolgáló ivóvízbázisra. Az ENVSEC célja a múlt, a jelen és a jövő veszélyeshulladék-termelésének minimalizálása. Ennek érdekében támogatja az elhagyott bányászati területeken és bezárt ipari komplexumok közelében működő készenléti és veszélyhelyzeti reagáló kapacitások fejlesztését, továbbá hulladékgazdálkodási problémákhoz kapcsolódó felméréseket készít és ajánlásokat fogalmaz meg.

Klímaváltozás. Az elmúlt évek során a világ felismerte, hogy a klímaváltozásra a fejlődés egyik legnagyobb kihívásaként kell tekintenünk, amely rendkívül komoly veszélyt jelent a nemzetközi békére és biztonságra. A kezdetben környezeti problémának és energetikai kihívásnak tekintett jelenség mára gazdasági, társadalmi és politikai aggályokat gerjeszt. Az éghajlat változásának geopolitikai következményei elkerülhetetlenek, mivel közvetlen és közvetett kockázatokat jelent az energiabiztonság, az élelmiszerbiztonság, az emberi egészség, a vízforrások, az időjárás és mezőgazdasági sémák tekintetében éppúgy, mint

a globális piac számára. Az ENVSEC ezért erősíteni kívánja az egyes államok kockázatkezelési képességét, különös tekintettel az éghajlatváltozás által generált biztonsági kihívásokra. Ennek érdekében technikai támogatást nyújt, bővíti az éghajlatváltozáshoz kapcsolódó tudásbázist, továbbá sebezhetőségi felméréseket készít, amelyek meghatározzák a kritikus pontokat, és kitérnek a biztonsági következményekre is. Támogatja a regionális párbeszédet és együttműködést, erősíti a nemzeti és regionális politikákat, intézményeket, javítja a biztonsági következményekkel kapcsolatos kommunikációt és tudatosságot.

Információ és részvétel. A sikeres együttműködés és kockázatcsökkentés kulcsa a nemzeti kormányok kezében van, azonban a nem kormányzati szervek és a tömegmédiá által közvetített hiteles környezetvédelmi információk segítségével növelhető a környezettudatosság, s élénkíthetők a környezet és biztonság összefüggéseit vizsgáló párbeszédék. Az ENVSEC az információk megosztására és a részvételre fókuszálva 12 országban 41 központból álló hálózatot (*Aarhus Centres Network*) működtet, amelyeknek a feladata a tudatosság növelése a környezetvédelem és biztonság terén, a környezetvédelmi információk terjesztése, környezetvédelmi projektekhez kapcsolódó tájékoztatók szervezése, a környezetvédelmi szempontból kritikus pontok felügyelete, jogi tanácsadás környezetvédelmi ügyekben, valamint a nyilvánosság tájékoztatása az ENVSEC-kezdemenyezésről. Említésre méltó az újságírók és a fiatalok környezetbiztonsági kommunikációs képzése és a kezdeményezés erős civil társadalmi dimenziója, amelyek növelik a nem kormányzati szervek és a média tájékoztatási képességét, valamint elősegítik a környezetbiztonsági hatásvizsgálatok megértését.

A környezet, illetve a természeti erőforrások és a konfliktusok kölcsönhatásai

Az UNEP 2009-es jelentése alapján 1990 óta legalább tizenkilenc erőszakos konfliktus robbant ki a természeti erőforrások kiaknázása miatt, míg az elmúlt hatvan év konfliktusainak mintegy negyven százalékánál mutatható ki a természeti erőforrásokhoz fűződő kapcsolat. Az ellentéteket kiváltó nyersanyagok és természeti erőforrások listája meglehetősen hosszú, attól függően, hogy egy adott régióban miből mutatkozik hiány, vagy miből található jelentős értéket képviselő mennyiség. Találhatunk gyémánt- (Angola), arany- és más nemesfém-, illetve ásványkészletek kapcsán kirobbant vagy felerősített fegyveres konfliktust, de vívtak már háborút fáért (Libéria), termőföldért (Dárfúr) és vízért is.

Ahogy az emberi populáció gyarapodik, a természeti erőforrások iránti kereslet is egyre fokozódik, a növekvő igényekkel párosul a kimerülőfélben levő erőforrások pedig potenciális konfliktusforrást jelentenek. A demográfiai és urbanizációs nyomás, a termőföldek és ivóvízbázisok csökkenése, az élelmiszerhiány, a rossz egészségügyi állapotok következtében terjedő fertőzések, az éghajlatváltozással járó extrém időjárás egyre erőteljesebben veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot. A felsorolt tényezők együtt és külön-külön is képesek a meglévő konfliktusokat súlyosbítani, vagy új konfliktusokat generálni. A kapcsolat a természeti erőforrások, illetve a környezet és a konfliktusok között rendkívül komplex, multidimenzionális probléma, amivel kapcsolatban az UNEP három alapelvet rögzített.

A konfliktus kitöréséhez való hozzájárulás. A természeti erőforrások feletti ellenőrzés megszerzésére tett kísérletek, amiket a természet javainak egyenlőtlen eloszlása, vagy a környezet rombolása vált ki, erőszakhoz vezethetnek. A kutatások és helyszíni megfigyelések alapján a természeti erőforrások és a környezet három módon vezethetnek konfliktus kitöréséhez.

- Egyrészt a nagy értékű ásványi anyagok, nemesfémek, szénhidrogének kitermeléséből származó vagyon már önmagában is konfliktusforrást jelenthet, de mélyszegénységgel vagy máshonnan származó bevételek hiányával kombináltan egyes csoportokat a nyersanyagban gazdag területek feletti ellenőrzés megszerzésére ösztönözhet. Azonban az értékes nyersanyagok konfliktust kiváltó hatása nagymértékben függ a globális kereslettől és a piaci áráktól.
- Másrészt a termőföld, a víz, az erdők és az élővilág, mint szűkös erőforrások is potenciális konfliktusforrássá válhatnak, amikor a helyi igények meghaladják az elérhető készleteket, vagy valamelyik erőforrás használata ellehetetlenít egy másikat. Az ilyen helyzetek gyakran keverednek demográfiai nyomással, vagy katasztrófákkal (szárazság, árvíz).
- Harmadrészt azok az államok, amelyeknek a gazdasága egy-két árucikk exportjától függ, politikailag jóval törékenyebbek, mivel az adott árucikk nemzetközi piaci árának változása jelentős mértékben befolyásolja a gazdaságot, illetve ilyen feltételek mellett nehéz hozzáadott értéket és kiterjedt foglalkoztatást teremteni. Az ilyen esetekben további probléma, hogy az adók helyett exportbevételekből élő kormányokat gyakrabban távolítják el a választópolgárok akár erőszakkal is.

E három helyzet közös jellemzője, hogy a gyenge államok képtelenek békés és igazságos megoldást találni az erőforrások miatt kialakuló feszültségekre.

A konfliktus finanszírozása és fenntartása. Egy konfliktus kitörését követően a nagy értékű, kiaknázzható nyersanyagok kitermeléséből finanszírozni lehet a fegyveres erőket és a fegyverek beszerzését, vagy a területszerző törekvések stratégiai tényezőivé is válhatnak. Ilyen esetekben, az új erőforrásokból történő finanszírozás, vagy az erőforrásokban gazdag területek feletti ellenőrzés megszerzése miatt a konfliktus elhúzódására lehet számítani. A könnyen elérhető és kiaknázzható természeti erőforrások nemcsak gazdaságilag megvalósíthatóvá tesznek egy felkelést, de megváltoztathatják a konfliktus dinamikáját is azáltal, hogy a harcoló feleket a harc folytatását lehetővé tevő vagyon védelmére ösztönzik.

A békekötés aláaknázása. A lehetséges békemegállapodást olyan egyének és érdekcsoportok áshatják alá, akik a béke következtében elveszíthetik az erőforrások kiaknázásából származó jövedelmüket. Egy békemegállapodás hatálybalépését követően a természeti erőforrások kiaknázása továbbra is veszélyeztetheti a politikai megbékélést és reintegrációt, mivel gazdasági ösztönző ereje felerősítheti a politikai és társadalmi megosztottságot.

Természeti erőforrások felhasználásával/birtoklásáért zajló polgárháborúk és belső zavargások

Ország	Időtartam	Erőforrások
Afganisztán	1978–2001	drágakövek, fa, ópium
Angola	1975–2002	olaj, gyémánt
Burma (Mianmar)	1949–	fa, ón, drágakövek, ópium
Elefántcsontpart	2002–2007	gyémánt, kakaó, pamut
Indonézia – Aceh	1975–2006	fa, földgáz
Indonézia – Nyugat-Pápua	1969–	réz, arany, fa
Kambodzsa	1978–1997	fa, drágakövek
Kolumbia	1984–	olaj, arany, kokacserje, fa, smaragd
Kongói Demokratikus Köztársaság	1996–1998, 1998–2003, 2003–2008	réz, kolumbit, gyémánt, arany, kobalt, fa, cin
Kongói Köztársaság	1997–	olaj
Libéria	1989–2003	fa, gyémánt, vas, pálmaolaj, kakaó, kávé, gumi, arany
Nepál	1996–2007	yarsa gumba (mumifikálódott hernyó – afrodiziákum)
Pápua Új-Guinea – Bougainville	1989–1998	réz, arany
Peru	1980–1995	kokacserje
Sierra Leone	1991–2000	gyémánt, kakaó, kávé
Szenegál – Casamance	1982–	fa, kesudió
Szomália	1991–	hal, növényi szén
Szudán	1983–2005	olaj

Forrás: From Conflict to Peacebuilding – the Role of Natural Resources and the Environment. UNEP, 2009

Bár a környezet önmagában ritkán vált ki erőszakba forduló ellentétet, könnyen válhat áldozatává egy konfliktusnak közvetlen környezeti károk okozása és közvetett, hosszabb távon jelentkező környezeti kockázatok révén egyaránt. Gondoljunk csak a leg-súlyosabb környezetpusztítást okozó 1991-es öbölháborúra, ahol az iraki csapatok több százezer tonnányi nyersolajat engedtek a tengerbe és számtalan olajkutató gyújtottak fel. A súlyos környezetszennyezés azonnali, felbecsülhetetlen mértékű károkat okozott az élővilágban. A közvetlen következményeken túl indirekt hatásokkal elsősorban vegyi, biológiai és nukleáris fegyverek alkalmazásakor kell számolni, de kézzelfoghatóbb példa a háborús helyzetben összeomló intézményrendszer, amely képtelenné válik a természeti javak, tájvédelmi körzetek ellenőrzésére, ami illegális kitermeléshez, orvvadászathoz és más kíméletlen környezetkárosító, jogellenes tevékenységekhez vezet. Hasonló következményei voltak és vannak a ruandai, a kongói, vagy épp a szudáni fegyveres konfliktusnak,

de példaként vehetjük Kambodzsát is, ahol egyes becslések szerint a kialakult konfliktus következtében az erdővel borított területek aránya 73 százalékról 35 százalékra csökkent 1969 és 1995 között.

Gyakran mondják, hogy a konfliktusok néma áldozata a környezet. A stratégiai előny biztosítása, a helyi lakosság demoralizálása vagy az ellenállás megtörése okán a vizeket beszennyezik, a terményt felégetik, az erdőket kivágják, a termőföldeket megmérgezik, az állatokat leölik. Számos példa bizonyítja, hogy a konfliktusok során a természeti erőforrások fegyverként használhatók, azonban a környezetkárosítások jelentős része járulékos jelenség, illetve a háborúra történő felkészüléshez vagy a háború lezárásához köthető. Az UNEP három konfliktusok által generált környezeti hatással számol:

- *közvetlen hatások*: az ökoszisztéma és a vadvilág fizikai rombolásából, illetve a szennyezésből és a veszélyes anyagok környezetbe juttatásából ered;
- *közvetett hatások*: alapvetően a helyi és a konfliktus miatt elvándorolt lakosság túlélési stratégiái okozzák, amelyek a társadalmi-gazdasági szétesés átvészelését szolgálják. Ez gyakran a természeti vagyon felszámolását vonja maga után, a túléléshez szükséges azonnali bevételek reményében, illetve marginális területek túlzott igénybevételét eredményezi, ami hosszú távú környezetkárosodáshoz vezethet;
- *intézményi hatások*: a konfliktusok általában az állami intézmények, kezdeményezések és a politikai koordinációs mechanizmusok összeomlását eredményezik, ami illegális tevékenységeket, befektetési hiányt és a pozitív környezetvédelmi gyakorlatok eltűnését hozza magával, miközben a közösségi infrastruktúrákat és alapvető szolgáltatásokat a katonai célkitűzések szolgálatába állítják.

Bár a környezeti biztonság már az 1970-es években megjelent a biztonságpolitika napirendjén, a hagyományos katonai biztonsággal kapcsolatos kérdésekhez mért újszerűsége ellenére egyre fontosabb szerepet tölt be. Mivel a környezet minőségének romlása a biztonságot egyéni, nemzeti, regionális és nemzetközi szinten is veszélyezteti, a döntéshozók nem hagyhatják figyelmen kívül a környezet állapotával kapcsolatos szempontokat. A természet erőforrásainak gátlástalan kizsákmányolásával szemben egyre inkább előtérbe kerülő és a mindennapi életbe fokozatosan beépülő fenntartható fejlődés elve megköveteli, hogy a nem egyszer súlyos biztonsági problémává eszkalálódó környezeti kihívásokra megfelelő válaszok szülessenek. Bár a környezeti problémák megoldása gyakorta bizonyul túl lassúnak a háttérben meghúzódó gazdasági és egyéb érdekek miatt, a nemzetközi közösség elkötelezettségét jól mutatják azok a törekvések, amelyek a fent bemutatott szervezetek keretein belül a jövő generációi számára is lehetővé kívánják tenni szükségleteik kielégítését. Az ENSZ égisze alatt folytatott környezetvédelmi tevékenység és az ENVSEC-kezdeményezés jó példaként szolgálnak arra, hogy a tudástranszfer, az információk terjesztése, a technikai segítségnyújtás és a folyamatos helyzetértékelés milyen jelentős szerepet játszik a környezetbiztonsági kihívásokkal szembesülő fejlett és fejlődő országokban egyaránt. Elengedhetetlen a környezetbiztonság politikai kereteinek erősítése, a társadalom széles körű bevonása, a nem kormányzati szervezetek meghallgatása és a piaci szereplők ösztönzése annak érdekében, hogy a környezeti változások enyhítése és a hozzájuk való alkalmazkodás minél kisebb ráfordítást igényeljen a jövőben. Bár a konfliktusok teljes körű felszámolását a világ jelenlegi rendje nem teszi lehetővé,

s ezért a döntéshozóknak a környezet és a konfliktusok kölcsönhatásaival még hosszú ideig számolniuk kell, a nemzetközi jog továbbfejlesztésével, szorosabb ellenőrzési mechanizmusok kidolgozásával és a korai előrejelző kapacitások bővítésével ezen a téren is javulhat a helyzet. A környezetbiztonság komplexitása és folyamatosan megújuló tartalma révén szoros kölcsönhatásban van a biztonság szinte minden területével (energia, élelmiszer, gazdaság stb.), ami integráló hatása mellett olyan előremutató gondolkodást igényel, amely lehetővé teszi a környezet minőségéért folytatott küzdelemben az azonnali, a gyakorlatban is alkalmazható döntések meghozatalát.